

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ НА СОЦІАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР**

Сергій ІЛЬЧУК, здобувач освіти третього освітньо-наукового рівня
за спеціальністю 033 – філософія Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,

E-mail: serhii.ilchuk.23@pnu.edu.ua

ORCID 0009 0006 4034 4539

Анотація. У статті досліджується вплив соціального виключення на соціальну ідентичність людини. З цією метою було проаналізовано роботи закордонних та українських дослідників та виявлено, що останню здебільшого розглядають як особистісний конструкт, який виникає на тлі міжгрупових відмінностей та інтегративної подібності й виражає солідарність людини з груповими нормами, цінностями та ідеалами. Останні можуть змінюватися у процесі життєдіяльності людини під впливом різноманітних викликів та трансформувати соціальну ідентичність людини у позитивному чи негативному напрямку. Так, у випадках наявності у людини внутрішніх ресурсів для розв'язання тих чи інших проблем, чи подолання життєвих викликів, які супроводжуються її виключенням зі звичного соціального середовища, її соціальна ідентичність змінюється у позитивному ключі, а сама вона переходить на новий рівень соціального життя та займає відповідне останньому місце в соціумі. За таких умов зміна її соціальної ідентичності відбувається цілком природно та сприяє формуванню відносно стійких уявлень людини про себе та суспільства про неї. Ці уявлення затверджуються новим соціальним статусом, який позначає роль та місце, які займає індивід соціальній системі згідно з основними сферами соціального життя. Натомість виключення людини зі звичного соціального середовища, унаслідок тих чи інших життєвих викликів (втрата роботи чи житла, окупація регіону, міграція тощо), яке позбавляє людину можливості повною мірою включитися у соціальні процеси й бути повноцінною частиною суспільства, може супроводжуватися не тільки кардинальними змінами у ціннісній системі людини, а й девіантними формами поведінки, які в перспективі призведуть до соціальної ексклюзії.

Ключові слова: соціальне виключення, соціальна ідентичність, Я-концепція, ментальна травма, соціальний статус, соціальна роль, криза соціальної ідентичності.

Актуальність (Introduction). Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, супроводжується численними соціальними викликами, зумовленими зовнішньою загрозою. Руйнування чи порушення умов функціонування об'єктів критичної та цивільної інфраструктури, окупація частини українських територій та перманентні обстріли різних регіонів України супроводжувалося масштабною евакуацією українців за кордон [4, с. 4-5] та перманентним внутрішнім переміщенням людей із регіонів, що наближені до зони бойових дій у безпечніші частини держави. Все це, у єдності

з перманентними бойовими діями та постійними ракетними обстрілами паралізує економічну діяльність у державі, зумовлюючи стрімке зростання рівня бідності та безробіття. Так, приміром, за даними Світового Банку протягом 2022 року кожен четвертий українець опинився за межею бідності, рівень якої, як очікують експерти, надалі буде зростати через високу інфляцію, втрату робочих місць у приватному секторі, мародерство окупантів, переривання торговельних мереж тощо [22, с. 82-83]. Така ситуація може стати причиною розриву

соціальних зв'язків індивідів чи груп індивідів з суспільством та сприяти зростанню рівня соціальної ексклюзії.

Не меншим викликом для українського суспільства стала окупація РФ частини українських регіонів, унаслідок чого значна частина населення з незалежних від неї причин опинилася виключеною з соціального, економічного, політичного та культурного життя України. Люди, що знаходиться на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, формально залишається її громадянами, проте реально не має можливості брати участь в українському соціальному житті, що, на наш погляд, може зумовити формування лінії вододілу між «своїми» та «чужими» по обидва боки лінії розмежування, що надалі негативно впливатиме на процес національної консолідації українства. Це спричинено тим, що утворення групи виключених з соціального життя супроводжується порушенням усталених соціальних контактів, а з ними й здатності людини вибудувати близькі стосунки з іншими людьми та віднаходити власне місце у світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Непересічний вплив соціальної ексклюзії на суспільство загалом та окрему людину зокрема, зумовив неабиякий інтерес до цієї тематики і в закордонному, і в українському науковому дискурсі. В цьому контексті можна згадати дослідження американського вченого Дж. Вілсона [29], який у широковідомій сьогодні роботі «Міська бідність» (Urban Poverty), чи не вперше аргументовано показав негативний вплив економічної депривації на ціннісну систему суспільства. На думку дослідника, така ситуація виникає внаслідок переходу людей з обмеженими економічними можливостями до соціально непривабливих та загрозливих груп населення, викликаючи тим самим збільшення простору соціального дна, а з ним і розрив економічних і символічних зв'язків людей з обмеженим

доступом до соціальних можливостей та основним соціальним середовищем. До аналогічних висновків прийшла й британської дослідниці Р. Левітас [13] у процесі дослідження наслідків викликаної безробіттям соціальної ексклюзії.

Неприйняття соціальної системи за ціннісним принципом, як свідчать сучасні закордонні дослідження, найяскравіше проявляється в середовищі мігрантів, які внаслідок цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних причин нерідко залишаються сепарованим від культурного середовища країн євроатлантичного світу [1; 12; 20].

Не оминули такої злободенної для сьогодення теми як соціальна ексклюзія й українські науковці, які здебільшого зосереджували увагу на теоретичних аспектах цієї теми. Свідченням цьому можуть стати роботи І. Гояна [6], Ю. Савальєва [21], М. Карп'як [10] та ін. українських дослідників, які здійснювати теоретичну концептуалізацію цього соціального феномену. Спроби переорієнтації українського інтелектуального дискурсу у практичну площину прослідковуються у роботах О. Генералової [5], Л. Овчарової [17], С. Оксамитної та В. Хмелько [18], С. Сторожук [23], та ін. українських учених, які досліджували причини виникнення та основні форми прояву соціальної ексклюзії в Україні.

Мета (Purpose). Попри непересічну увагу закордонних та українських дослідників до проблеми соціального виключення, наразі все ще спостерігається виразний дефіцит соціально-філософських праць присвячених вивченню як причин виникнення цього складного феномену, так і його впливу на розвитку окремої особистості та суспільства загалом. З огляду на це, **мета** нашого дослідження полягає у розкритті впливу соціальної ексклюзії на соціальну ідентичність людини.

Методи (Methods). У процесі написання роботи були використані базові принципи філософської герменевтики, а також методи категоріального та текс-

тологічного аналізу. Вони застосовувалися у єдності з такими загальнонауковими методами як аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, порівняння тощо.

Результати (Results). Свого часу відомий давньогрецький філософ Аристотель, надзвичайно красномовно зауважував, що «людина (за своєю природою) є істота політична» [2, с. 18]. І саме ця властивість, на думку мислителя, вирізняє її з-поміж інших живих істот, посеред яких «тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо» [2, с. 18]. Натомість у відмежованому від держави (полісу) стані, вона, як стверджував Стагірит, втрачає власну самодостатність й перетворюється або ж в нелюда, або ж у божество.

Зроблені античним мислителем у «Політиці» зауваги не втратили своєї актуальності до нашого часу завдячуючи тому, що мислитель, у контексті тогочасних історичних реалій, поставив актуальну й для сьогодення проблему соціального самовизначення людини. Сучасного виміру вона набула з приходом Модерну та формуванням ідея природної рівності людей, які свідомо чи не свідомо завжди ототожнюють себе «із соціальними взірцями, ідеалами, кумирами, великими і малими групами, нормами, психологічними типами людей, іншими людьми, їхніми ролями, статусами тощо» [31, с. 109]. Унаслідок такого ототожнення людиною себе з певною суспільною групою, її цінностями та вимогами формуються норми, статуси та ролі, які визначають соціальну ідентичність.

Слід зазначити, що соціальна ідентичність – це соціальний конструкт, який змістовно споріднений з «Я-концепцією», проте не тотожний з нею. Остання, у сучасному інтелектуальному дискурсі, розглядається як «стрижневе утворення онтогенетичного розвитку людини, центральна ланка самосвідомості, відносно стабільна, і водночас динамічна, і певною мірою усвідомлена

система уявлень особи про саму себе, цілісний образ власного «Я» [30, с. 216]. Інакше кажучи, «Я-концепція» – це система уявлень людини про себе, яка відображає її життєві прагнення, цінності та самопочуття. Натомість соціальна ідентичність індивіда має іншу спрямованість. Вона, як показав свого часу британський психолог польського походження Г. Теджфел, розкриває роль соціального у формуванні уявлень особистості про себе [26].

Дослідження соціальної ідентичності, Г. Теджфел здійснював крізь призму групового фаворитизму та міжгрупової дискримінації, які, на його думку, є головними критеріями групової ідентифікації [27]. Зокрема, аналізуючи особливості поведінки людини в малій групі, вчений аргументовано показав, що груповий фаворитизм і дискримінація постають логічним наслідком яскравої відмінності у цінностях та ідеалах [27]. Дана властивість добре проглядається у реальній взаємодії між групами, з різним доступом до ресурсів, на тлі якого поступово утверджується груповий фаворитизм та висока оцінка групи. Саме вона визначає уявлення про належне, цінності та напрям інтерпретації тих чи інших подій, формуючи водночас самооцінку, що утверджується на основі статусу, який займає група у широкому контексті. Втрата груповою високого соціального статусу супроводжується намаганням її членів залишити групу, або ж надати складній ситуації позитивної характеристики [27].

Як бачимо, згідно з переконаннями Г. Теджфела, соціальну ідентичність не варто вважати стабільним особистісним конструктом. Цю думку підтримував учень та послідовник ученого Дж. Тернер. Він стверджував, що людина, вступаючи у взаємодію з іншими, отримує певний соціальний статус, і відповідне ставлення до себе з боку інших членів спільноти й, згідно з останнім формує своє власне ставлення до цієї спільноти чи групи. Інакше кажучи, учений уважав, що сприйняття людиною себе

як унікальної особистості знаходиться на полюсах міжособового й міжгрупового континууму й залежить від соціального контексту [28]. Це, своєю чергою, означає, що групова та особистісна ідентифікації здебільшого залежить від контексту й мають незмінну соціальну зумовленість. Формуючи уявлення про себе, людина, бажаючи того чи ні, бере до уваги цінності та норми своєї спільноти. А це означає, що будь-яке, актуалізоване контекстом уявлення людини про себе було інтеріоризоване з соціальної реальності.

Подібну інтерпретацію соціальної ідентичності зустрічаємо й у роботах сучасних українських дослідників. Показовими в цьому контексті можуть стати зауваги Л. Джаббарової, яка витлумачує соціальну ідентичність у термінах групового членства, розглядаючи її як «феномен, який виникає на основі усвідомлення особистістю своєї приналежності до різних соціальних груп» [8, с. 35]. Вона, як стверджує дослідниця, формується у процесі взаємодії людини з соціальною реальністю, у ході якої остання осмислюється згідно з життєвими потребами та викликами. Це ж, своєю чергою, означає, що зміст компонентів соціальної ідентичності не представлений у свідомості у повному обсязі, а існує у вигляді «згорнутих смислів» і актуалізується під час взаємодії людини з соціумом [8, с. 35].

Теоретичні узагальнення закордонних та українських дослідників дають нам підстави стверджувати, що соціальна ідентичність нерозривно пов'язана з міжгруповими відмінностями та інгруповою подібністю, яка до того ж забезпечує людину певним статусами, цінностями та ролями. Останні можуть змінюватися у процесі життєдіяльності людини під впливом різноманітних викликів та трансформувати соціальну ідентичність. Зокрема, у випадках наявності у людини достатніх ресурсів для подолання життєвих викликів, які, як стверджував свого часу Е. Еріксон,

виникають здебільшого у переломні періоди життя, вона виходить на якісно новий рівень свого життя та займає відповідне до нього місце в соціумі [7, с. 4]. За таких умов зміна соціального статусу, а відтак і соціальної ідентичності людини, відбувається природно, не викликаючи девіантних форм поведінки. Більше того, у процесі успішного подолання криз формуються відносно стійкі уявлення людини про себе та суспільства про неї. Вони закріплюються соціальним статусом, який позначає роль та місце, які займає індивід у цій соціальній системі згідно з основними сферами соціального життя. Поступово соціальний статус закріплюється з допомогою хабітуалізації, типізації, інституалізації та легітимації [15, с. 11].

Розглядаючи соціальну ідентичність як цілком закономірний процес розвитку та включення людини у соціальну реальність, можна припустити, що виключення людини з соціального середовища, унаслідок втрати роботи чи житла, окупації регіону, чи міграції, чи будь-яких інших життєвих викликів, здатних позбавити людину можливості повною мірою включатися у соціальні процеси, супроводжуватиметься зміною ціннісної системи людини [29], трансформуючи поступово і її соціальну ідентичність. Подібні зміни зазвичай супроводжується кризою, можливості подолання якої визначені особливістю взаємодії між людиною та суспільством. Зокрема, у випадках розширення соціальних можливостей та зростання соціального статусу індивіда, приміром, унаслідок міграції, яка призвела до розриву зі звичним соціальним середовищем, людина може не відчувати морально-психологічного дискомфорту або ж поступово адаптуватися до нового соціокультурного середовища. Саме така ситуація, як вказують дані Фінального звіту Центру економічної стратегії, з українськими біженцями, які поступово адаптуючись до життя країн тимчасового перебування, втрачають бажання повертатися в Україну [16].

Зовсім інші настрої панують у середовищі українських біженців, умовно виокремлених експертами Центру економічної стратегії у групу «професіоналів», тобто людей, які до війни працювали за спеціальністю або ж мали власний бізнес в Україні. Не маючи бажання змінювати свій соціальний статус, вони не приділяють значних зусиль для адаптації у країнах перебування, оскільки планують повернення в Україну після закінчення бойових дій [16]. Звісно, за довготривалої відсутності відповідних можливостей, ці можуть потрапити у ситуацію іранських мігрантів-чоловіків, яким, як показала А. Левін, зазвичай вкрай складно адаптуватися до нового соціокультурного середовища через негативні зміни соціального статусу. На відміну від своїх рідних країн, де біженці могли працювати згідно з їхньою освітою та займати привілейоване становище у суспільстві, вони опиняються у суспільствах, де їхній соціальний статус падає, оскільки ці люди не мають можливості отримати бажану роботу або ж, працюючи іммігрантом, зайняти провідну позицію на своєму робочому місці [14]. Очевидно, що в такій ситуації, «професіоналам» буде складно подолати кризу ідентичності та вибудувати близькі стосунки з новим для них соціальним середовищем.

Не менш доленосне значення може мати й зміна соціальної ідентичності унаслідок ментальної травми. Вона, як стверджує С. Сторожук, проявляється як емоційна реакція «на несподівані та виняткові події, що карбуються у пам'яті та руйнують усталене уявлення окремої людини чи цілої спільноти про світ і самих себе, змінюючи індивідуальну або колективну ідентичність» [24, с. 1878]. Болісні спогади чи радше «надмірність побаченого» (Кеті Карут), роками можуть повертатися до людей у снах, нав'язливих діях, розгубленості, відчаї тощо, зумовлюючи втрату людиною самоповаги, самовпевненості та контролю над своїм довкіллям і, тим са-

мим, підривати сприйняття людьми самих себе та руйнувати їхню особистісну та соціальну ідентичність [24, с. 1878].

Безумовно, зміна соціальної ідентичності унаслідок травми не завжди призводить до соціального виключення людини. Інколи спільне переживання травматичних подій, може сприяти згуртуванню, зумовлюючи формування стійких або свідомо зорганізованих спільнот пам'яті. Їхню внутрішню єдність забезпечують не тільки емоційні та психологічні шрами, а й післякризове життя, цінності котрого нерідко визначені травматичним досвідом [25, с. 1927]. Навіть у таких випадках, травма, як надмірний досвід, змінює людину, визначаючи її життєві пріоритети, цінності, а з ними й соціальну ідентичність. В цьому контексті найкращими прикладами можуть бути різноманітні об'єднання учасників бойових дій, члени яких розвивають ветеранську ідентичність на основі спільного досвіду, цінностей та прагнень, які визначають їхнє життя після військової служби. Натомість земляцтва та культурні центри, прикладом яких може стати громадська організація «Пропагувати Україну» (Promote Ukraine) у Брюсселі, сприяють згуртуванню українців за кордоном, сприяючи їхньому включенню у соціальні процеси у часи перебування за кордоном.

Попри здатність травматичного досвіду забезпечувати до консолідації, нерідко він може спричинити до замкненості та усамітнення людини, унаслідок чого людина поступово виключається зі звичного для неї соціального середовища. Показовим прикладом тут може стати досвід постраждалих від сексуального насилля з боку російських окупантів. Здебільшого вони соромляться говорити про жахи пережитого, що змушує їх самотужки справлятися з травмою, яка може істотно змінити їхню соціальну ідентичність [19], унаслідок порушення «інтегральної здатності до самоконститування» [3, с. 275]. Така ж

ситуація може спостерігатися й у середовищі військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, волонтерів тощо. Втрати близьких людей, «надмірність побаченого» та руйнування усталених соціальних зв'язків у населених пунктах наближених до зони бойових дій, може супроводжуватися руйнуванням смислового стрижня у житті людей, зумовлюючи девіантні форми поведінки, а згодом і соціальну ексклюзію.

Висновки і перспективи (Discussion). Теоретичні узагальнення та висновки сучасних закордонних та українських дослідників дають підстави впевнено стверджувати, що соціальна ідентичність – це особистісний конструкт, що виникає на тлі міжгрупових відмінностей та інгрупової подібності й виражає солідарність людини з груповими нормами, цінностями та ідеалами. Останні можуть змінюватися у процесі життєдіяльності людини під впливом різноманітних викликів та трансформувати соціальну ідентичність людини у позитивному чи негативному напрямку. Так, у випадках наявності у людини внутрішніх ресурсів для розв'язання тих чи інших проблем, чи подолання життєвих викликів, які супроводжуються її виключенням зі звичного соціального середовища, її соціальна ідентичність змінюється у позитивному ключі, а сама вона переходить на новий рівень соціального життя та займає відповідне останньому місце в соціумі. За таких умов зміна її соціальної ідентичності відбувається цілком природно та сприяє формуванню відносно стійких уявлень людини про себе та суспільства про неї. Ці уявлення затверджуються новим соціальним статусом, який позначає роль та місце, які займає індивід соціальній системі згідно з основними сферами соціального життя. Натомість виключення людини зі звичного соціального середовища, унаслідок тих чи інших життєвих викликів (втрата роботи чи житла, окупація регіону, міграція тощо), яке позбавляє людину можливості повною мірою включа-

тися у соціальні процеси й бути повноцінною частиною суспільства, може супроводжуватися не тільки кардинальними змінами у ціннісній системі людини, а й девіантними формами поведінки, які в перспективі призведуть до соціальної ексклюзії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко І. С. Соціальна ексклюзія як об'єкт соціально-політичних досліджень. Політикус : наук. Журнал. 2020. № 5. С. 23–28.
2. Арістотель. Політика / Пер. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. Доп. / за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с.
5. Генералова О.М. Соціальна ексклюзія осіб похилого віку в сучасному міському середовищі. Актуальні проблеми психології. 2017. Том. VII. Вип. 44. С. 61-71.
6. Гоян І., Будз В. Соціальна інклюзія vs соціальна ексклюзія. Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der I internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 1), Wien, 9. April, 2021. Wien-Vinnytsia: List Verlag. In Ullstein Buchverlage GmbH & Europäische Wissenschaftsplattform, 2021. С.172-173.
7. Гузенко С.М. Життєві кризи в концепціях Л.С. Виготського та Е.Г. Еріксона. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 2 (20). Ч. 1. С. 64-68.
8. Джаббарова Л. В. Теоретичний аналіз досліджень особистісної та соціальної ідентичності студентської молоді. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Вип. 3(1). С. 34-38.

9. Dykxhoorn, J., Osborn, D., Fischer, L. Et al. Measuring social exclusion and its distribution in England. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 2023, May. <https://doi.org/10.1007/s00127-023-02489-x>
10. Карп'як М. О. Соціальна ексклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві. *Регіональна економіка.* 2020. №2(96). С. 144-152.
11. Карут, Кеті. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ: Дух і літера, 2017. 496 с.
12. Leiken R. S. Europe's angry Muslims. *Foreign Affairs.* 2005. P. 120-135.
13. Levitas, Ruth. *The Inclusive Society?* London: Palgrave Macmillan, 2005. XV, 277 p.
14. Lewin F. A. Identity crisis and integration: The divergent attitudes of Iranian immigrant men and women towards integration into Swedish society. *International Migration.* 2001. Vol. 39. (3). P. 121-135.
15. Лук'яненко О. М. Особливості конструювання соціальної реальності в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. *Virtus.* 2018. № 29. С. 10-14.
16. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Київ, Центр економічної стратегії, 2023, 120 с.
17. Овчарова Л. М. Причини та форми прояву соціальної ексклюзії у сучасному українському суспільстві. *Молодий вчений.* 2017. № 10. С. 745-749.
18. Оксамитна С., Хмелько В. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2004. № 3. С. 66-77.
19. Росохата Д., Шуневич К. Особливості досудового розслідування сексуального насильства під час війни. *Юридична газета.* 14 грудня, 2023. URL: <https://jur-gazeta.com/>
20. Schenk C. The Migrant Other: Exclusion without Nationalism? *Nationalities Papers.* 2021. Vol. 49(3). P. 397-408. Doi:10.1017/nps.2020.82.
21. Савельєв Ю. Соціальне включення та ексклюзія як форми взаємодії в суспільстві: евристичний потенціал соціологічних концепцій. *Український соціум,* 2015, №4, С. 64-71.
22. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ: Центр Разумкова, 2022. 277 с.
23. Storozhuk S, Petraniuk A. Etc. A Healthy Society: Social Challenges of Digitalization and the Ways to Overcome Them (The Ukrainian Experience). *Wiad Lek.* 2023;76(9):2103-2111. Doi: 10.36740/Wlek202309129.
24. Storozhuk S, Petraniuk A. Etc. Toward a Healthy Society: When Trauma Affects Group Identity. *Wiad Lek.* 2023; 76(8): P. 1874-1882. Doi: 10.36740/Wlek202308123.
25. Storozhuk S., Kryvda N., Hoian I., etc. Mental health after trauma: individual and collective dimensions. *Wiadomosci Lekarskie.* 2022; 75(8): 1924-1931.
26. Tajfel H. Human groups and social categories. *Studies in social psychology.* Cambridge: University Press, 1981. 369 p.
27. Tajfel H., Turner J. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations.* W. G. Austin, S. Worchel. Monterey: Brooks, 1979. P. 33-47.
28. Turner J.C. Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology,* 1975. Vol. 5, №1; P. 5-34.
29. Wilson W.J., Aponte R. Urban Poverty. *Annual Review of Sociology.* 1985. Vol. 11. P. 231-258.
30. Чайка Г. В. Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття

«я» в працях українських і зарубіжних дослідників. Актуальні проблеми психології. 2016. Том XI. Вип. 14. С. 215–226.

31. Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. 2012. Вип. 13. С. 108-118.

REFERENCES

1. Andreiko I. S. (2020). Sotsialna eksklyuziia yak ob'iekt sotsialno-politychnykh doslidzhen. [Social exclusion as an object of socio-political research]. Politykus : nauk. Zhurnal, 5, 23-28.

2. Aristotel (2000). Polityka. [Politics]. Kyiv, Osnovy, 239.

3. Assmann, Aleida. (2006). Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München: C.H. Beck, 320.

4. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini : analit. Dop. (2023). [The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine]. Kyiv : NISD, 33.

5. Heneralova O.M. (2017). Sotsialna eksklyuziia osib pokhyloho viku v suchasnomu miskomu seredovyshchi. [Social exclusion of the elderly in the modern urban environment]. Actual problems of psychology., VII (44), 61-71.

6. Hoian I., Budz V. (2021). Social inclusion vs social exclusion. Multidisciplinary research: perspectives, problems and patterns of the collection of scientific papers "ΛΟΓΟΣ" on the materials of the I international scientific-practical conference (B. 1), Vienna, April 9, 2021. Vienna-Vinnytsia: List Verlag. In Ullstein Buchverlage GmbH & European Science Platform, 172-173.

7. Huzenko S.M. (2007). Zhyttievi kryzy v kontseptsiiakh L.S. Vyhotskoho ta E.H. Eryksona. [Life crises in the concepts of L.S. Vygotsky and E.H. Erickson.]. National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", 2 (20), 1, 64-68.

8. Dzhabbarova L. V. (2016). Teoretychnyi analiz doslidzhen

osobystisnoi ta sotsialnoi identychnosti studentskoi molodi. [Theoretical analysis of studies of personal and social identity of student youth]. Kherson State University Herald. , 3(1), 34-38.

9. Dykxhoorn, J., Osborn, D., Fischer, L. Et al. (2023). Measuring social exclusion and its distribution in England. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol, May. <https://doi.org/10.1007/s00127-023-02489-x>

10. Karpiak M. O. (2020). Sotsialna eksklyuziia v Ukraini: oznaky ta formy proiavu v suchasnomu suspilstvi [Social exclusion in Ukraine: signs and forms of manifestation in modern society]. Rehionalna ekonomika,2(96), 144-152.

11. Caruth, Cathy. (2017). Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teoriyi ta likuvannya katastrofichnykh dosvidiv [Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience]. Kyiv: Dukh i litera, 496.

12. Leiken R. S. (2005). Europe's angry Muslims. Foreign Affairs, 120-135.

13. Levitas, Ruth. (2005). The Inclusive Society? London: Palgrave Macmillan, XV, 277.

14. Lewin F. A. (2001). Identity crisis and integration: The divergent attitudes of Iranian immigrant men and women towards integration into Swedish society. International Migration, 39. (3), 121-135.

15. Lukianenko O. M. (2018). Osoblyvosti konstruiuvannia sotsialnoi realnosti v industrialnomu ta postindustrialnomu suspilstvakh. [Peculiarities of construction of social reality in industrial and post-industrial societies]. Virtus, 29, 10-14.

16. Mykhailyshyna D., Samoiliuk M., Tomilina M. (2023). Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them? Final report]. Kyiv, Tsentr ekonomichnoi stratehii, 120.

17. Ovcharova L. M. (2017). Prychyny ta formy proiavu sotsialnoi eksklyuzii u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Causes and forms of social exclusion in modern Ukrainian society]. *A young scientist*, 10, 745-749.
18. Oksamytna S., Khmelko V. (2004). Sotsialna eksklyuziia v Ukraini na pochatkovii stadii restavratsii kapitalizmu [Social exclusion in Ukraine at the initial stage of the restoration of capitalism]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 66-77.
19. Rosokhata D., Shunevych K. (2023). Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia seksualnogo nasylstva pid chas viiny. *Legal newspaper*. December 14, URL: <https://yur-gazeta.com/>
20. Schenk C. (2021). The Migrant Other: Exclusion without Nationalism? *Nationalities Papers*, 49(3), 397-408. Doi:10.1017/nps.2020.82.
21. Saveliev Yu. (2015). Sotsialne vkluchennia ta eksklyuziia yak formy vzaiemodii v suspilstvi: evrystychnyi potentsial sotsiologichnykh kontseptsii [Social inclusion and exclusion as forms of interaction in society: the heuristic potential of sociological concepts.]. *Ukrainskyi sotsium*, 4, 64-71.
22. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva (2022). [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society]. Kyiv : Tsentrazumkova, 277.
23. Storozhuk S, Petraniuk A. Etc. (2023). A Healthy Society: Social Challenges of Digitalization and the Ways to Overcome Them (The Ukrainian Experience). *Wiad Lek.* 76(9), 2103-2111. Doi: 10.36740/Wlek202309129.
24. Storozhuk S, Petraniuk A. Etc. (2023). Toward a Healthy Society: When Trauma Affects Group Identity. *Wiad Lek.*, 76(8), 1874-1882. Doi: 10.36740/Wlek202308123.
25. Storozhuk S., Kryvda N., Hoian I., etc. (2022). Mental health after trauma: individual and collective dimensions. *Wiadomosci Lekarskie*, 75(8), 1924-1931.
26. Tajfel H. (1981). *Human groups and social categories. Studies in social psychology*. Cambridge: University Press, 369.
27. Tajfel H., Turner J. (1979). *An Integrative Theory of Intergroup Conflict. The Social Psychology of Intergroup Relations*. W. G. Austin, S. Worchel. Monterey: Brooks, 33-47.
28. Turner J.C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior// *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 5-34.
29. Wilson W.J., Aponte R. (1985). Urban Poverty. *Annual Review of Sociology*, 11, 231-258.
30. Chaika H. V. (2016). Ya-kontseptsiiia yak strukturno-dynamichni aspekt poniattia «ia» v pratsiakh ukrainskykh i zarubizhnykh doslidnykiv [I-concept as a structural and dynamic aspect of the concept of «I» in the works of Ukrainian and foreign researchers]. *Actual problems of psychology*, 11(14), 215–226.
31. Chorna L. H. (2012). *Identychnist osoby: vid hrupy do indyvidualnosti (metodolohichni analiz)* [Personal identity: from group to individuality (methodological analysis)]. *Problems of political psychology and its role in becoming a citizen of the Ukrainian state*, 13, 108-118.

IMPACT OF SOCIAL EXCLUSION ON SOCIAL IDENTITY: SOCIAL-PHILOSOPHICAL DIMENSION

Sergiy ILCHUK

Annotation. *The article examines the impact of social exclusion on a person's social identity. For this purpose, the works of foreign and Ukrainian researchers were analyzed*

and it was found that the latter is mostly considered as a personal construct that arises against the background of intergroup differences and ingroup similarities and expresses a person's solidarity with group norms, values and ideals. The latter can change during a person's life under the influence of various challenges and transform a person's social identity in a positive or negative direction. Thus, in cases where a person has internal resources for solving certain problems or overcoming life challenges, which are accompanied by his exclusion from the usual social environment, his social identity changes in a positive way, and he himself moves to a new level of social life and occupies the corresponding last place in society. Under such conditions, the change in his social identity occurs quite naturally and contributes to the formation of relatively stable ideas of a person about himself and society about him. These ideas are confirmed by the new social status, which marks the role and place that the individual occupies in the social system according to the main spheres of social life. Instead, the exclusion of a person from the usual social environment, as a result of one or another life challenges (loss of job or housing, occupation of the region, migration, etc.), which deprives a person of the opportunity to fully integrate into social processes and be a full-fledged part of society, can be accompanied not only by radical changes in human value system, but also deviant forms of behavior that will lead to social exclusion in the future.

Key words: *social exclusion, social identity, self-concept, mental trauma, social status, social role, social identity crisis.*